

GERNIKA-LUMO

ERDI AROKO EKONOMIA GERNIKA LUMON

Unitate didaktikoen bilduma (7)

Egilea:

Gernikazarra Historia Taldea.

Argitaratzailea:

Gernika-Lumoko Udaleko Euskara Saila.

Babesleak:

Gernika-Lumoko Udaleko Euskara Saila

Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila (HPS)

Bizkaiko Foru Aldundiko Kultura Saila (Euskara Zuzendaritza)

Maketa eta inprimaketa:

Gertu inprimategia (Oñati)

Urtea:

2014ko edizioa

Erdi Aroko Ekonomia Gernika-Lumon

AURKIBIDEA:

1. Goi erdi aroa

1.1.Mendiaren garrantzia

1.2.Basoaren garrantzia

2. Erdi aroko demografia

3. Behe Erdi Aroa

3.1.Baserria

3.2.Nekazal errekurtsuak

3.3. Nekazaritza

3.4. Abelazkuntza

3.5. Mendia eta basoa

3.6. Foruak, natur baliabideen zaintzaileak

3.7. Gernikako hiriaren fundazioa

3.8. Portua

3.9. Itsasadarraren kanalizazioa

3.10. Ainguralekuak

3.11. Errenteria

3.12. Hiriaren Ordenantzak

4.Protoindustria

4.1. Nekazaritzarako ez ziren, bestelako jarduetarako lursailak

4.2. Meategiak

4.3. Burdin industria eta errotak

4.4. Ibaien ur-indarrez baliatutako industria

4.5. Burdinolak

4.6. Errotak

4.7. Teileria

4.8. Karobiak

4.9. Nekazaritzaren gorakada

5. Ariketak

1.-Goi Erdi Aroa

Gure herriaren historiari buruz dugun lehenengo datu idatzia, ekonomia arloari dagokio. Hain zuzen ere, zenbait ondasunen dohaintzaz, nekazaritzari lotuak batik bat. 1051 urtean dataturiko dokumentuak, bere hastapenetan zegoen nekazaritzari bidea emango zien abelazkuntzazko jarduerak deskribatzen dizkigu. Dokumentu horrek ondotxo islatzen du nekazaritzaren garapenak eskualdeko herri-guneen garapenean izan zuen eragina (Gernika eta Lumon besteak beste), hori bai, beti Bizkaiko Jauna zen Iñigo Kondearen jabegopean. Dokumentu horrek, Kondeak eta bere emaztea Toda Andereak Arabako Gotzainari eman zizkien ondasun hauetako batzuk zehazten ditu.

XI. mendeko datu hauetan oinarrituta, Lumo bezalako herri-gune baten bizimodua aztertu dezakegu. Malda erditik Gernikako ibarrerainoko eremu batean kokatuta, abelazkuntza jarduera zuen nagusi: behiak, ahuntzak, ardiak, txerriak eta ezinbesteko zaldia. Azken hau, erdi aroko gizartean ikur eta ezaugarri nagusia izan zen zaldunarentzat (jauntxoa edo Ahaide Nagusia).

Garrantzitsua izan zen aldi honetan mendiararen ustiapen zuzena, haziendarako zituen larrengatik eta etxebizitzak eraikitzeko zein ikatza egiteko zuragatik. Apurka-apurka, fruta arbolen ustiapenari ekingo diote baita: sagarrondoak (sagardoa egiteko), gaztainondoak (txiroen ogia zeritzona) eta madariondoak.

Artzain etxola

Basogintza eta abelazkuntza nagusi izanik, Goi Erdi Aroaren amaierako aldi historiko honetan nekazaritzak ere indarra hartuko du labore sail txikien ustiapenarekin. Batez ere, artatxikia eta garia ereintzen ziren, IX-XI. mendeen arteko mediterraneoko kultura korronteen eraginpean. Ez dugu ahortzi behar ere, nahiko ohikoak ziren mahastiak, Euskal Herrian hazteko lurzoru oso aproposak ez zituen arren.

1.1.Mendiaren garrantzia

Mendiak eta basoak ekonomiarentzat oinarrizkoak ziren Erdi Aroaren zehar. Mendian, animaliek larratzen zuten, oso zabalak eta oktogonak ziren basakorta izeneko ukuilu itxietan. Mendiaren jabegoak aldaketak izan zituen goi ertaroko aldi historiko honetan. Hastapenetan, mendia eta baso eremuak herri-lurrak izan ziren, eta herritar guztiek ustiatzen zituzten, hiritargo osoaren premiak asetzeko ezinbestekoak izanik. Mendi irekiak izanez, gizarteko sektore txiroenak bertan zuten beren beharretarako osagarria. Bertan lortzen zuten belarra, harria, ira, etab.

Baina aro historiko honek, berarekin ekarri zuen herri-lurren galera. Udal batzuek beraienak bezala hartu zituzten horietako lurralde batzuk, eta ondorioz enkantean atera zezaketen mendi jatorriko ekaiak, zura kasuan, eta saldu ondoen erosten zionari, dirutza eskuratuz. Beste mendi batzuk partikularrenak egin ziren, jauntxoak eta elizarenak. Bazen beste propietate mota bat, "proindiviso" izenekoa, zenbait herri artean konpartitua. Honela, Gernikako hiria sortu zenetik, mendi batzuk, Kosnoaga kasu, Elizatearen zein Hiri berriaren parte bihurtu ziren.

Kosnoaga

1.2. Basoaren garrantzia

Baina mendiak duen parterik baliotsuena basoa da. Lumok hainbat zuhaitz espezie zituen bere basoetan: haritzak, gaztainondoak, pagoak, ereinotzak, lizarrak eta haltzak. Nagusi ziren hariztiak eta gaztainondoak, zura ustiatzeaz gain, beraien fruitua oinarrizkoa baitzen sasoiko herritarren elika-dietan.

Bertako bizi-lagunek, ustiatu egiten zuten basoa, erabat. Bertatik lortzen zituzten, ehizaz gain, eraikuntzarako beharrezkoak ziren materialak, zura erretzeko, otea, ira, basa-fruituak, etab.

Basoak galdu egin zuen garrantzia Erdi Aroan zehar, nekazaritzak gora egin zuen heinean, baso soilketari ekin baitzioten lursail berriak eratzeko. Gainera, burdinaren ustiapenak eta eraldaketak (burdinoletan zura etengabe behar zuten ikatza egiteko), erabateko aldaketa ekarri zion mendi paisaiari eta eskualdeko basoari.

Sasoian indarrean zegoen legediari esker, Bizkaiko Forua, ondo araututa zegoen mendiaren eta basoaren erabilera eta ustiapena. Legeak babestu egiten zituen eremuok eta bertan eragindako kalteek zigor zorrotzak zekartzaten.

2.-Erdi Aroko demografia

Demografiaren egitura eta bilakaerari buruzko edozelako ikerketa egiterakoan, ezinbestekoa da informazio iturriek beraiek dituzten mugak aztertzea. Dagokigun aldian, ez dago ia daturik XV. mendera arte, eta ondorioz 1051 urtean dataturiko dokumentua interpretatu eta hipotesiak bota baino ezin dugu egin.

Dokumentu horri esker ezagutzen ditugu ermita bat zuten “monasterio” edo “auzo” izeneko herri gunek batzuk (Elizateetako aurrekoak). Ermita hauek errentak zituzten ondare gisa eta jauntxoak edo patronoak izendatutako apaiz baten ardurapean zeuden. Ermita txiki bat eliza bihurtu zitekeen, auzoan demografia hazkunde dezentea izanez gero. Prozesu honen adibide ditugu Zallo auzoko Santa Luzia, Amillagako San Martin, “La Antigua”-ko Andra Mari Gernikan, Gorritizen Andra Mari (egun San Kristobal) eta Lumoko San Pedro.

Bizkaiko Jaurerria ezarri ostean eta botere zibila handiagoa izango duten lurralde mugaketa zehatzeko herri guneen indartzearekin (geroan elizate eta hiribildu izango direnak), bereizketa nabarmenak izango dira euren artean. Ekonomikoki potenteenak zirenak elizate bihurtuko dira, beste auzoei beren boterea ezarriz. Gure inguruan Lumo nagusitu zen San Pedro elizarekin, besteak ermita xume bihurtuz, hauetako batzuk, Gorritizenaren kasuan esaterako, ondasun propioak, lurraldeak eta bataiorako pila izan arren.

1330 eta 1380 urteen artean, demografiaren uzkuztearen zantzuak ditugu. Lope Garcia de Salazarrek, sasoiko historialari eta kronista, gosetearen agerpenaz idatzi zuen 1343an: “*murio muchas gentes de fambre, que andando por los caminos se cayan muertas, deziendo, dadme pan*”. Urte tarte honetan, 1366an, sortu zen Gernikako hiria, Lumokoa zen auzoa eta portua elizateetik bereiziz, eta Hiri Gutuna eman zitzaion, non agertzen ziren hiriaren ondasun gisa 30 bat etxe eta orube, artean inguruko hainbat elizatekoak izan zirenak.

1376an ere, bandoetako gerren ondorioz Bizkaiko Jaurerrian nagusi zen ezegonkortasunak eta gora-beherek eraginda, Bizkaiko Jaunak Gernikako hiriaren babespean jarri zituen dekretuz bereak ziren etxeak eta nekazari zentzuariok. Horrela, Busturialdeko Merindadeko zenbait elizateetik zehar sakabanatutako berrehun bat baserri, Busturia, Forua, Bakio, Kortezubi, Gaategiz-Arteaga, Ereño, Nabarniz, Mendata, Muxika, edo Ajangizko kontseilukoak zirenak, Gernikaren menpeko bihurtu ziren.

1380a geroztik, biztanleriaren gorakada berria izan zen, XV. mendean baserri berrien eraiketa bizkortu zelarik. Honezkero, baserriek bazuten jada izaera juridikoa eta morfologikoa. Ustiapen-gune familiarrak bihurtu ziren, bere ondasunak oso-osorik transmititzen zirelarik oinordekotzan maiorazgoari eutsiz. Morfologikoki, bizileku sakabanatuak eta buruaskiak ziren. XV. mendean, Lumoko elizateak 26 baserri zituen guztira. Baserri hauez gain, baziren elizateetako lurraldeetan, Bizkaiko Jaunaren jabegopekoak ziren “etxe zentzuariok”. Gure udalerrian, baziren Zallo auzoan hauetako hamabi bat etxe, Gernikako hiriarenak. 1493 urtean, etxe hauen biztanleria osoa 81 bizilagunekoa zen.

Hala ere, ezin dugu zehatz-mehatz kuantifikatu Gernika eta Lumoren populazioa XVI. mendera arte. 1514 urteko Fogerazioak gutxi gora-beherako datua ematen digu; 173 *sute* ziren, hau da, 865 bat biztanle. Biztanle kopuru honek behera egingo zuen seguruenik, 1521ean eta 1537an hiriak pairatu zituen sute suntsigarrien ondorioz.

3. Behe Erdi Aroa

XIII. mendearen bukaeran, bizkaiko ekonomiak bilakaera xumea izan zuen, bere ustiapen-oinarren dibertsifikazioa ekarri zuena. Jarduera berri hauek nekazal eta abelazkuntza sektorearen eskusibotasuna hautsi zuten. Burdina eskala handian ustiatzen hasi zen; arrantzari ekin zitzaion; eta bizkaitarrek urruneko merkataritza-sarean parte hartzen hasi ziren. Landetan ere izan ziren transformazioak, baso eta abelazkuntzarekiko menpekotasuna gutxitu zelarik, nekazaritzaren aurrerapen nabariarekin. Bilakaera ekonomiko honetan, erabateko garrantzia izan zuen baserriak.

3.1. Baserria

Baserria izan da ekonomia eta lurralde okupazioaren ezaugarri nagusia erta-roaren hasieratik XX. mendearen hasiera arte. Ez da etxebizitza soilik. Ondasun mota berezia da, banandu ezineko nekazal ustiapen gunea baita bere etxe, lursail eta basoa-rekin, oinordekotzan ere ezin zena zatitu.

Espazioaren elementu antolatzaile gisa, baserriaren inguruan kokatzen dira baratxak, soloak, sagastiak eta larreak.

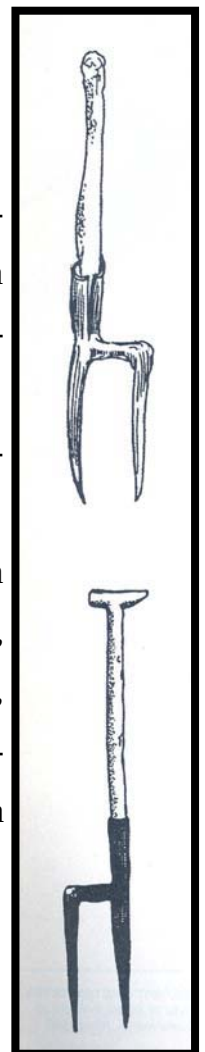
Lursailak hiru zatitan antolatzen ziren. Lehenengoan, emankorrenak, laboreen ereintzarako ziren, batik bat artatxikia eta garia. Bigarrena sagastiek osotzen zuten, sagardoa egiteko. Hirugarrena ortuak, non biltzen ziren lihoa, arbiak, babak eta bestelako barazki eta frutak. Hazienda mendian hesituta gordetzen zen. Basoko zuhaitzen artean haritza eta gaztainondoa ziren estimatuenak.

Artoa

3.2. Nekazal errekurtsuak

Lumoren oinarri ekonomikoak (eta Gernikako hiriarenak 1366a geroztik) mendiaren ustiapenari eta honi soildutako lurrei lotuta daude, larreak zein nekazal lursailak eratzeko. Lursailak zerealak, frutarbolak, mahastiak eta lihoa eskuratzeko, eta basoa eta mendia txerri eta abelgorri haziendak hazteko.

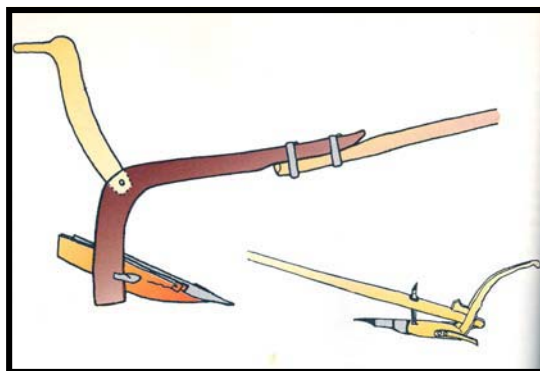

Laiak

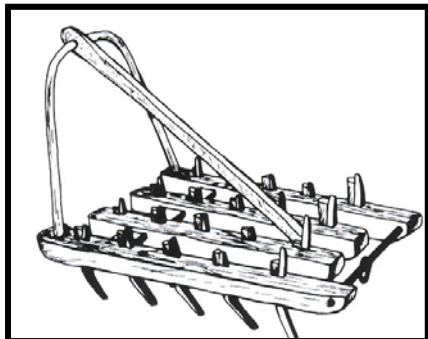
3.3. Nekazaritza

Funtsezkoa zen zereala, Erdi Aroko elikaduraren oinarria. Baina Bizkaiaren baldintza klimatikoek ez zuten laguntzen laboreen ereintzan, eta hor daukagu zenbait dokumentutan aipatzen diren autohorniketarako ziren arazoaren arrazoia. Ondorioz garia zein beste zereal batzuk artatzekia, garagarra, zekalea, oloa,... inportatu beharra zegoen. Artatzekia (*borona* deitzen zioten) zen nagusi, eta hain garrantzitsua zen Amerikatik artoa ekarri zutenean *borona* izena eman zitzaiola zereal berriri. Garia, berriz, balio handikoa zen, errentak ordaintzeko erabiltzen baitzuten baserritarrek.

Zerealok, “heredade” izeneko esparruetan lantzen ziren, hesituak ganaduarengandik babesteko. Laboreen eskasiaren aurrean, zuhaitz aberastasuna zegoen. Fruta arbolaren artean sagarrondoa nabarmentzen zen, bizkaitarrentzat oinarritzako edaria zen sagardoa egiteko erabiltzen zena.

Goldeak

Garoa

Fruta arbolaren artean, bereizi egiten ziren ere basokoak zirenak, batetik gaztainondoak eta intxaurrondoak, eta bestetik ereinoztza eta haritza, zeinen uzkurak ehotuz, zenbait elikagai prestatzeko erabiltzen ziren. Fruitu garrantzak, laranja eta limoia, aipatzen dira ere ertaroko dokumentuetan, batez ere limoia, arrain kontserbak egiteko erabiltzen zena. Beste fruta batzuk: mertxikondoak, gereziondoak, okaranondoak eta madariondoak.

Ezin dugu utzi aipatu gabe mahastia. Ugaria izan zen bai Lumon baita Gernikan, batez ere hiriaren inguruko lurretan eta Mestikeko herri basoan. Baso hau Basabarrenatik eta egungo Eriatik zabaltzen zen hegoalderantz, Lurgorriraino, eta mendebaldetik San Pedrobururaino heltzen zen.

Etxeko baratzeak (etxekoentzako ustiapen gunea) denetariko barazki eta ortuari ematen zituen: azak, kipulak, baratzuriak, porruak, uhazak, perrexila, babak, arbiak, pepinoak,... Nabarmenezkoa da lihoaren produkzioa, etxeko arropak, mudak, mahai eta oheko oihal eta maindireak egiteko. Lihoaren lana emakumeari lotuta zegoen, eta berak erein, zaindu eta eraldatzen zuen landare hau, etxeko premiak betetzeko.

3.4. Abelazkuntza

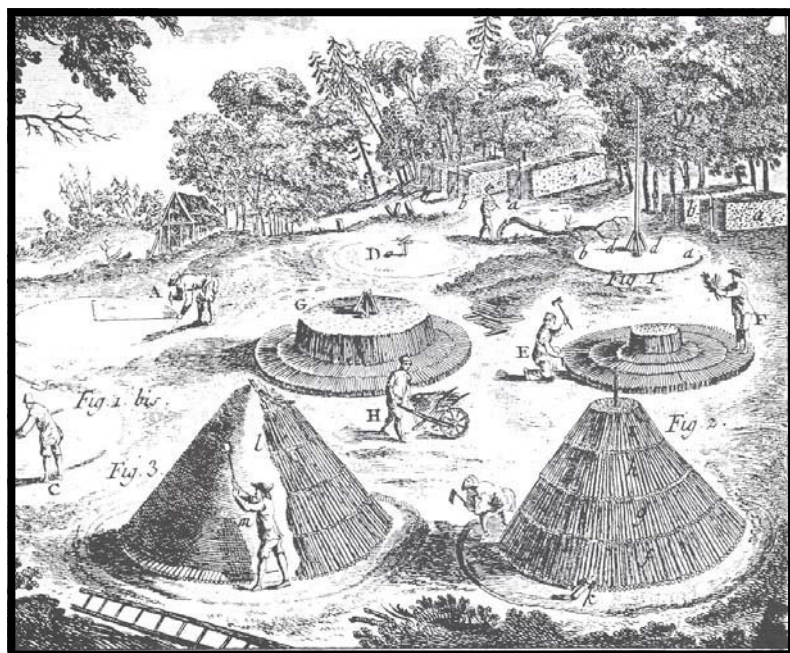
Erliebearen eta klimaren ezaugarriek, baldintza ezin hobeak eskaintzen zituzten abelazkuntzarako, baina landetakoek ez ziren beste jarduera ekonomikoaren gorakadak (merkataritza, burdinaren ustiapena) indarra kendu zion jarduera honi. Hazienda txikia txerriz, ardiez, ahuntzez, ahatez eta oiloz osatua zegoen, eta hazienda handian abelgorriak ziren nagusi. Azken hauek garrantzi handikoak ziren, esnea eta ongarria emateaz gain, ezinbestekoak zirelako nekazal lanetarako beren indarragatik.

Artaldea

3.5. Mendia eta basoa

Lumo eta Gernikako abelazkuntza-aren aberastasuna mendian eta basoan oinarritzen zen fisikoki. Baina basoa hori eta gehiago zen. Mendia oinarritzkoa zen etxearen horniketarako (zura eraikuntzarako, tresneria egiteko, ikatzerako, ontzioletarako, erregai gisa), ehizarako, fruitu biltzetarako eta basabereen aprobetxamendurako (sasiak, garoak, sastraka). Oparoaldietan eta demografia hazkundeko aldietan, basoa soildu eta gizatartu egiten zen, familia berrientzako bizigune eta baserri berriak egiteko.

Egur ikatzaren prozesua

Guzti honegatik, Goi Erdi Aroa geroztik, basoa eremu irrikatua izan zen. Bere jabetzak, herriarena zein jabegopekoa, Bizkaiko herrien eremu politikoa eta administratiboaren eraketa baldintzatuko du. Biztanle nahikotxo zuenak, mantendu zezakeen eliza zein basiliza, eta baso eta mendi eremu handiak zituen, elizate bihurtzeko beste.

3.6. Foruak, natur baliabideen zaintzaileak

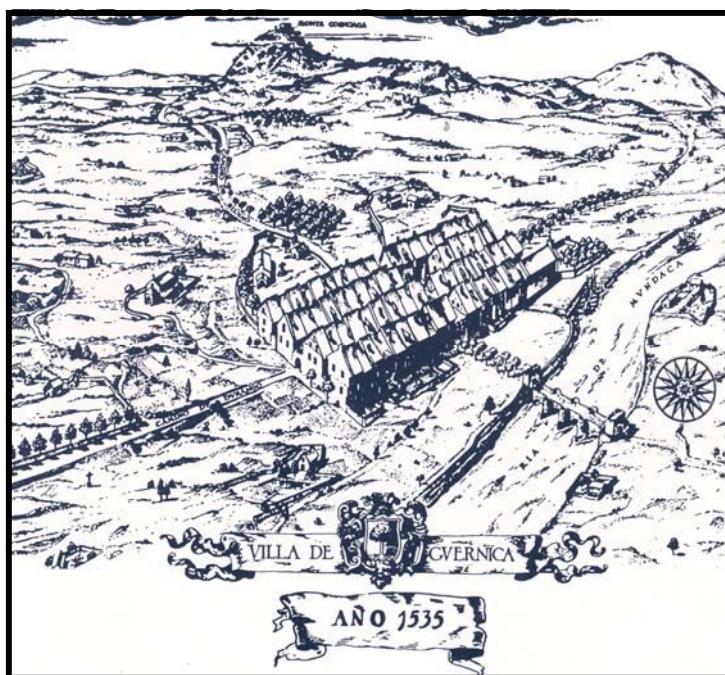
Natur baliabideen zaintza eta babespena kontu garrantzitsua izan zen ertaroko gizon-emakumeentzako. Bizkaitarren ohiturak eta tradizioak lege bihurtzerakoan, 1452an Foru Zaharrak idatzirik bildu zituenean, bermatu egin zen natur baliabideen babespena. Lege hau moldatu egin zen 1526an.

Behe Erdi Aroan, herritarrek betidaniko baso-soilketa kontrolatzen eta mugatzen hasi ziren. Arazoa saihesteko eta basoaren atzerakadari eusteko, indarrean jarri ziren zorrotz Foruak, eta herritarrek ere neurriak hartu zituzten, besteak beste: alor eta lan-lur berriak eratu eta basogintza jasangarria. Beraz basoaren zaintzan, erabakigarria izan zen Bizkaiko Forua.

3.7. Gernikako hiriaren fundazioa

Merkataritza eta demografia kontuez gain, Gernikako hiriaren sorreran garrantzitsuak izan ziren ere arrazoi politikoak eta sozialak (bandoen arteko gerrateetan babesgunea eratzeko). 1366ko apirilaren 28an hartu zuen Gerniak bere Hiri Gutuna Logroñoko Foruan oinarrituta eta Bizkaiko Forua nagusi zen elizateetako lurraldean.

Hiri Gutunari esker, Gerniak zenbait pribilegio izan zituen ondoko beste herri-guneen aldean: portazgorik ordaindu ez; merkantzia zein itsasontzi zergarik ordaindu behar ezta, itsasadarraren ibilbide osoan; Gernikan ezik, Busturialde osoan ezin zen merkaturik izan; merkatu eguna asteazkenetan izan behar zuen; Bermeotik Durangorako merkatal bidea, hiriaren erdigunetik igaro behar zuen; merkatal genero guztiak, libre zeuden edozelako zerga, bidesari, itsasontzi porturatze eta garrai-oen ordainketatik.

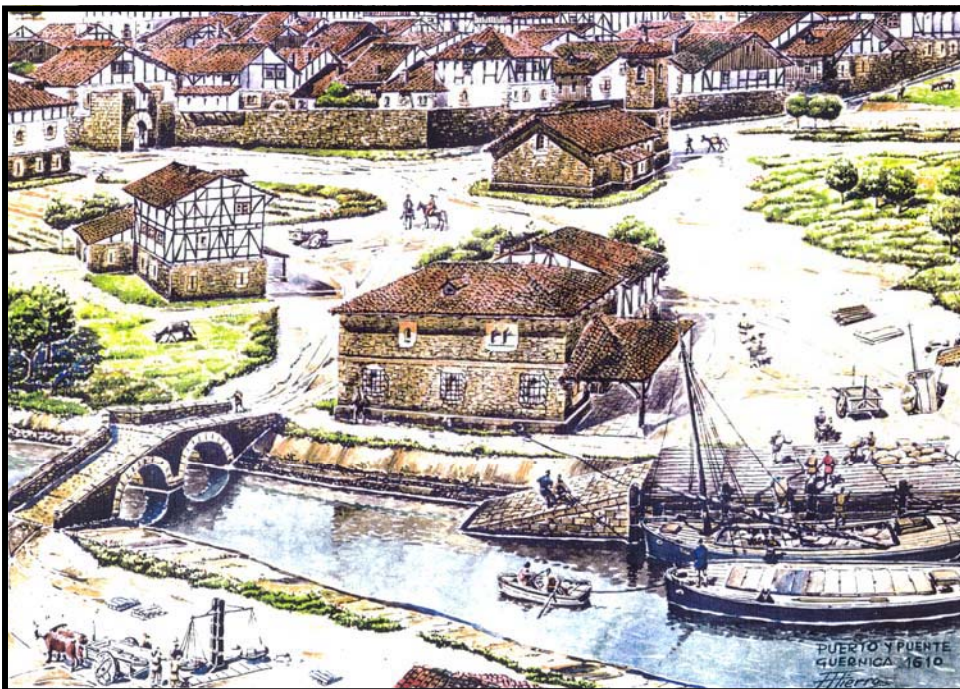

Gernikaren fundazioa, bertako Ahaide Nagusia eta Lumoko Elizateko jauntxoa zen Juan Sanchez de Mezetaren interes ekonomikoentzat kaltegarria izan bazen ere (galdu egin baitzituen Lumoko elizako hamarrenak, lursail batzuetako zergak eta beste eskubide batzuk), ahaleginak egin zituen bere botere ekonomiko eta politikoari eusteko. Horretarako, nahikotxo tratatu egin zituen hiribilduarekin: ur horniketa bermatu zien hiritarrei Errenteriaren truk; berreskuratu egin zituen Lumoko elizaren Patronazgoa eta honi zegozkion hamarrenak, terziak eta primiziak kobratzeko eskubideak. Azkenean, etxea eraiki zuen Azokakalea eta Artekalea kaleen artean, harresiaren muga berean eta hirian sartzeko ate biren ondoan, bertatik igarotzen zen trafikoa eta garraioa bere kontrolpean izanik.

3.8. Portua

Lumoko udalerrian sortutako Gernikako auzoa, elizate honetako itsas portua zen. Hiri bihurtzearekin, Lumok lurralde zati dezentea galdu zuen eta are gehiago, onura ekonomiko handia ematen zion portua eta honen Errenteria etxea. Hiri Gutuna eta Artekalearaino heltzen ziren itsasontzietaz idatzitako dokumentu bat dira Gernikako portuari buruz ditugun lehenengo aipamen idatziak. Fundazio sasoian, portua ainguraleku xumea besterik ez zen, ia sedimentuz beteta. XIV. mendera

arteko aktibitateak, behera egin zuen mende honen amaiera aldera, itsasadarra higadurak eraginda gero eta sedimentatuago zegoelako. Nekazaritzarako lursail berrien beharrak, itsasadarraren ondoko mendien erroturazioa ekarri zuen eta honek areagotu zuen sedimentuen metaketa uharkan, ia ezinezkoa eginez nabigazioa Gernikako porturaino.

Portua. F.Hierro

3.9. Itsasadarraren kanalizazioa

Zailtasun handiak izan behar zituzten nabigaziorako Urdaibaiko itsasadarrean eta bere bokalean, Errege Katolikoa titulua zeukan Aragoiko Fernando V.ak berberak bere esku hartzeko arazo honen konponbidea. 1476ko uztailaren 30ean, bisita egin zion Gernikako Arbolari Foruen Zina egiteko, eta abagunea aprobetxatuz, hiriko udalak uharkaren kanalizaziorako beharrezkoak ziren lanak egiteko eskatu zioten, itsasontziak arazorik gabe hel zitezen hiribilduraino.

Erregeak ontzat hartu zuen eskaera eta handik urte batzuetara, 1494ko apirilaren 30ean, Errege Katolikoek itsasadarraren kanalizaziorako aginduak eman zituzten, Juan de Loarte Lizenziatuari emanaz proiektuaren ardura. Baina sakonera txikiak eta porturainoko emari eskasak, jarraitu zuten nabigazioa eragozten.

Hala ere, merkatal txalupek eta burdin mineralaren garraiorako “venaquero” izeneko ontzi txikiek, jarraitu zuten nabigatzen XVI. mendera arte. Eragozpen handiekin, baina kosta ala kosta eta itsasgorak lagunduta, itsasontziok Artekalea kalean kokatutako Ochoa de Martinez de Barrutia-
ren etxeraino heltzen ziren. Eraikin hau “puerto de Suso” izenez ezaguna zen eta bertan izan ditugu lekuko, XX. mendearen erdira arte, itsasontziak lotzeko txingetak.

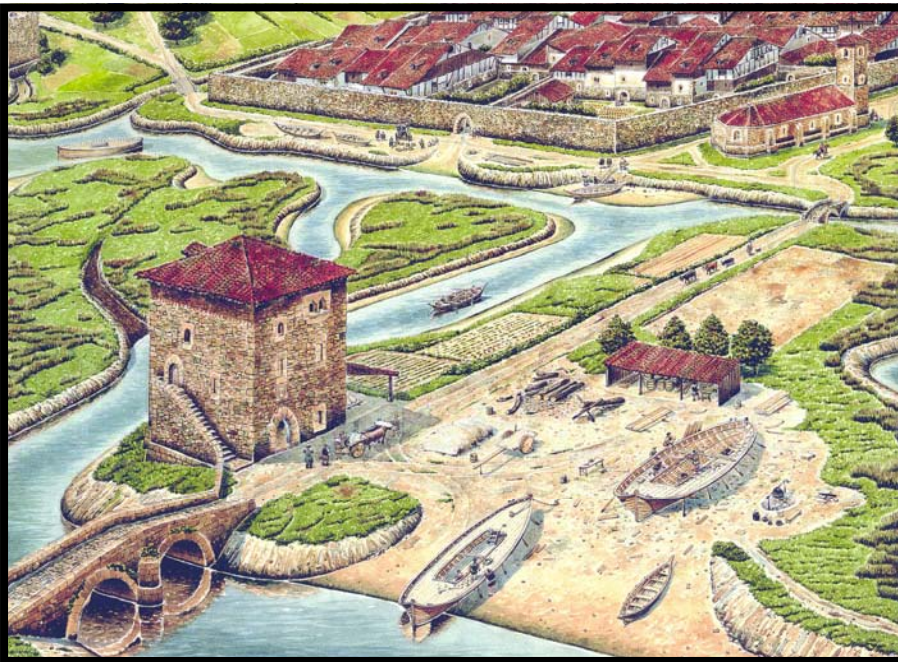
3.10. Ainguralekuak

Uharka txikiak, emari eskasak, sedimentuek eta baso soilketak eragindako higadurak, ezinezkoa egin zuten nabigazioa, betidanik hirian kokatutako portua lekualdatu behartzeraino, iparralderago eta itsasotik hurbilago.

Jatorrizko kaia (egungo Foru Plaza), egungo Barrenkalea, Artekalea eta San Juan kaleen hegaleran eraman zuten. Beranduago, egungo Puerto kalera eta bere ondoko Ibarako San Juanera lekualdatu zuten. Azkenean, hiriaren mugetatik kanpo eraman zuten, Ajangizko udalerriko lurretara. Azken kokapen honetan jarri zuten, baita, Errenteriaren etxearen egoitza, eta hortik hartu zuen bertako auzoak egun duen izena.

3.11. Erreenteria

Gernika-Lumon, portua, itsasadarra eta burdin mineralaren garraioa eta eraldaketa, erabat lotuta egon ziren Erreenteriaren zerga kontuekin. Erreenteria-etxean (horrela deitzen zioten) kontrolatzen ziren, eskualde osoan ustiatu eta lantzen zen burdinaren neurriak eta pisuak (gutxi-asko Bizkaiko ustiapenaren herena). Bertan egiten zen baita ere minerala bildu eta gorde. Erreenterian “errenta” zerga kobratzen zen (hor dugu Erreenteria izenaren jatorria), eta dirutza hori Jaurerriko Ogasun kutzak hartzen zuen.

Erreenteria. F.Hierro

Kokaleku ezberdinak izan zituen, baina beti Mezeta familiako jauntxoren kontrolpean. Hasierean, Lumoko jurisdikzioan. Gero Gernikako hiriaren fundazioarekin, Gernikan. Baina beti Mezetarren menpe. Beranduago, eta nabigazio arazoaren tenorean, Ajangizek itsasadarren ondoan zeukan auzoan.

3.12. Hiriaren Ordenantzak

Hiriaren ordenantza izeneko legeek, zenbait artikulua zituzten, hiribilduaren bizitza ekonomikoa arautzen zutenak, debekuak espreski zehaztuta. Arautu egiten ziren merkatal negozio guztiak eta salerosketak. Debekatuta zegoen Lumokoentzat zenbait elikagaien salerosketa elizateren barruan zein kanpoan, norberaren kontsumorako ezean. Arautu egiten ziren salneurriak ere, agintariek ezartzen baitzituzten. Hau guztia, ordenantzak ez betetzearren isunaren meatsuarekin.

4.- Protoindustria

4.1. Nekazaritzarako ez ziren bestelako jarduetarako lursailak

Beste zenbait jarduerak ere, izan zuten bere esparrua Gernika-Lumoko ertaroan. Ehiza nahiko berria da jarduera harrapatzaile eta jostagarri gisa. Erdi Aroan, familiaren ekonomiarako ezinbesteko jarduera osagarria zen. Beste horrenbeste arrantzarekin, itsasadarraren ertzean, Lumoko errekaetoetan baino. Baina izan ziren bestelako lan eta jarduerak ere.

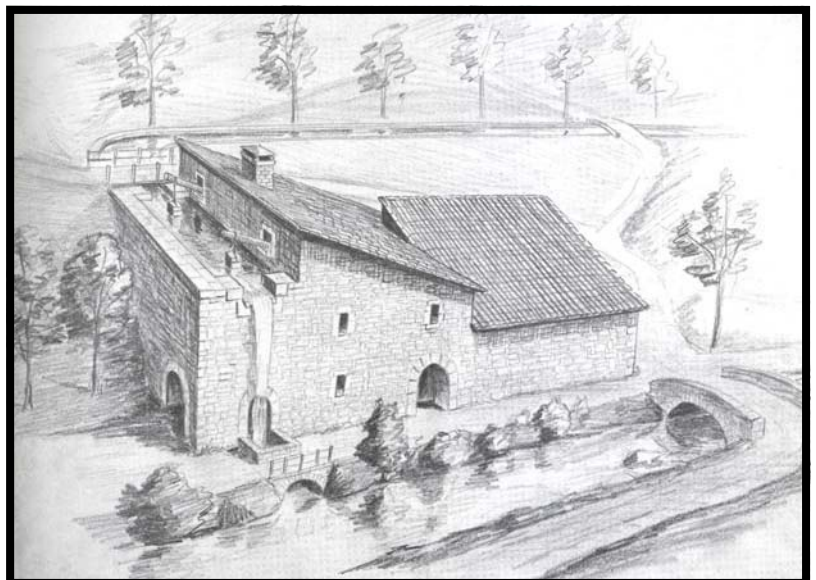
4.2. Meategiak

Somorrostro inguruko burdin mineralaren ustiapen masiboak, Lumo aldeko burdin mineralaren betak ustiatzea ekarri zuen, maila txikiagoan (Urrutxaburun, Lumogoitin, Zaraspen, edo Zakonetasen).

Hasieran, burdina kareaz eta harlanduz eginiko zuloetan lantzen zen. Geroxeago, mineral betak aire zabalean lantzeko ohitura ezarri zen, baina prozesu honen bidez lortutako burdina, ez zen labetan lortzen zena bezain garbia.

4.3. Burdin industria eta errotak

Bere kokapen geografikoagatik, ibarrean eta Kosnoaga mendiaren hegian, hiriak ez zuen izan bere hiri-perimetroan burdin industriarik. Salbuespena izan zen Ibaibarria inguruko balizko mare-errotak, egungo Geltoki plaza eta Don Tello kaleen arteko paduran kokaturik egon zitekeena.

Burdinola

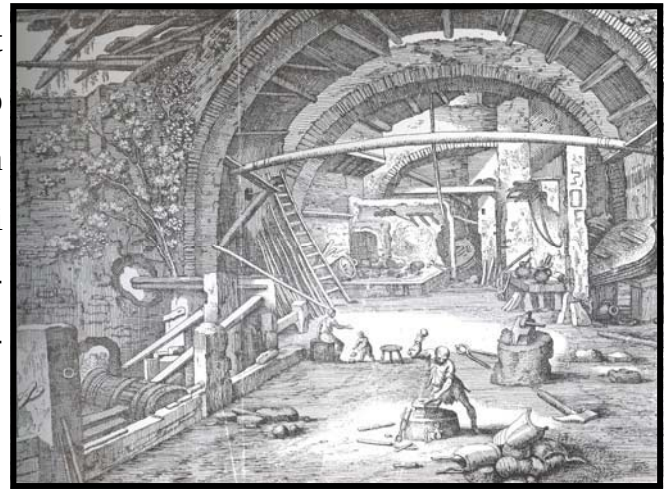
Lumok, berriz, industria biak izan zituen, burdinolak eta errotak. Guztiz baieztatuta egon ez arren, inguruko toponimiak, mendi burdinolen presentzia adierazten digu: Olazarre eta Mendiola.

4.4. Ibaien ur-indarrez baliatutako industria

Urdaibaiko Oka ibaia izan ezik, Gernika eta Lumo aldeko hidrografia sareko erreka toki gehienak ibilbide laburrekoak dira, urek malda behera lasterka egiten dutelarik. Uda aldean, askotan, lehor izaten dira, eta emaritsuagoak izaten dira eurite gogorrek direnean, uholdeak sortuz. Beraz, ez dira batere egokiak burdinola eta errota jardueretarako.

4.5. Burdinolak

Gernikako hiriak izan zuen burdinola bat Gernikabasoko uri auzoan, Baldatikako trokako Olaeta auzoan hain zuzen ere. Haren inguruan eta erreka tokiaren uharkan, baditugu oraindik ikusgai burdin harriak eta hondarrak. Beranduago eta jardueraren honen krisialdiarekin, Goikoerrota errota bilakatu zen.

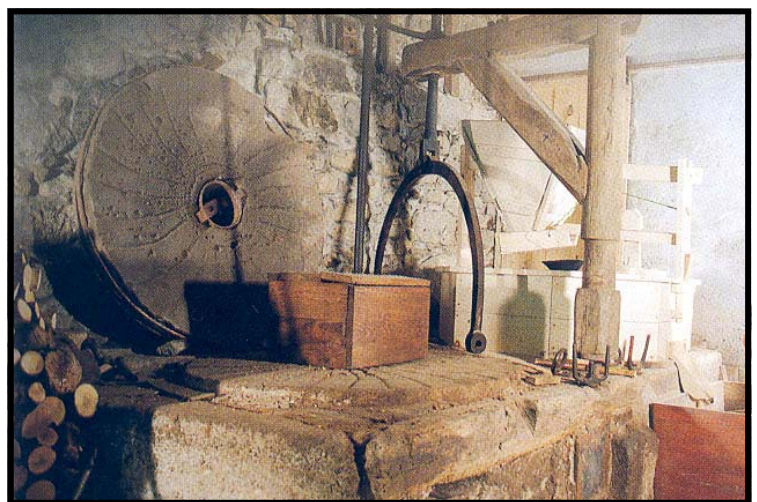
Burdinola

4.6. Errotak

Ez zegoenez eskualdean ibai handirik eta laboreen ekoizpena ere eskasa zenez, oso errota gutxi izan ziren. Bost aipa ditzakegu: Etxebarria, Goikoerrota, Madura, Olaerrota eta Ibaibarria (azken hau, mare-errota). Errota-industriak, XVII. mendean izan zuen bere goraldia artoaren agerpenarekin.

Nekazaritzaren gorakada

Kolon Amerikara heldu zenetik, nekazaritza landare eta fruitu berriak ekarri ziren Europara eta baita gure herrira. Lumok zein Gernikak gorakada ekonomikoa eta demografikoa ezagutu zuten honen ondorioz, Amerikatik ekarritako landareok ondo moldatu zirela berton.

Errota

4.7. Teileria

Buztina lehengai ugaria zenez inguruan, teileria nahikotxo izan ziren gure lurraldean. Han egiten ziren teilak, adreiluak eta zeramikazko etxeko tresneria. *Telleriaondo* edo *Ollerias* bezalako toponimoak, jarduera honen lekukoak dira zenbait leku eta baserri inguruetan: Saraspe, Izagirre, Miangolarra eta Marikortan.

Azvimarratzekoa da baita, kaolinaren presentzia (lur zuri erregaitza) Zallotxu inguruan.

4.8. Karobiak

Lumo aldeko lurzorua nahiko azidoa eta buztintsua zenez, karobi ugari agertu ziren eragozpen honi aurre egiteko, beti kareharria agerian zen lekuetan. Baditugu batzuk Olaetan, Elorrietan, Bastegieta-buru-askolan eta Madariaga-errekan.

4.9. Nekazaritzaren gorakada

Kolon Amerikara heldu zenetik, nekazal landare eta fruitu berriak ekarri ziren Europara eta baita gure herrira. Lumok zein Gernikak gorakada ekonomikoa eta demografikoa ezagutu zuten honen ondorioz, Amerikatik ekarritako landareok ondo moldatu ziren bertan eta.

Oka ibaiaren ibarra eta Urdaibaiko itsasadarra, lurralde ezin hobeak suertatu ziren artoa landatzeko, hazkunde ekonomikoa ekarri zuelarik eskualdean. Berdin esan dezakegu indaba eta piperraren kasuetan. Lumoko maldetan patata landatu zen.

Honek guztiak, bultzakada handia eman zion nekazaritzari, eta ekonomia goraldia izan zen hazkunde demografiko nabarmenarekin, XVII-XVIII. mendeen artean.

5.– Ariketak

- Gaur egun ere ustiatzen ditugu basoak elikagaiak eskuratzeko. Zerrendatu zeintzuk diren urtean zehar biltzen ditugun fruituak eta zein urtarotan egiten den bilketa.
- Zerealak oinarritzko jakiak dira. Kontsultatu Interneten bidez zeintzuk diren munduan gehien kontsumitzen diren zerealak eta non.
- Arto-irina oinarritzko jakia izan da urteetan gure inguruan, batez ere baserrietan. Bera- rekin egiten zen, adibidez, taloa. Galdetu zuen familietan (aitona-amonei) jaki honetaz eta antzerako beste batzuetaz (agian morokila) eta egin txosten txiki bat. Sar ditzakezu txosten honetan arto-irina lortzeko prozesuari buruzko datuak eta taloaren errezeta)
- Gernika-Lumoko egungo plano batean, markatu zein zen antzinako erreka- ren ibilgua gure herria igatzerakoan. Bada kale izendegian edo toponimian ibilgu horrekin zerikusirik izan dezaken izenik?
- Zer ziren aintzinean Fogerazioak? Idatzi azalpen testu txiki bat beraietaz.
- Aztertu hitz eta kontzeptu hauen etimologia:
 - errenteria
 - indaba
 - sagardoa
 - basakorta
 - basaberea
 - uriauzo
 - venaquero (gaztelaniazko etimologia)

EGILEA

ARGITARATZAILEA ETA BABESLEA

gernika-lumoko
euskara zerbitzua

LAGUNTZAILEAK

